

Temeljne vrijednosti Europske Unije – od utopije do stvarnosti

Ivor Altaras Penda *

Sažetak

U pokušaju određivanja osnovnih integracijskih pretpostavki za uspješnost suživota u novonastajućoj i stalno mijenjajućoj, nadnacionalnoj Europskoj Uniji, zajedničke temeljne vrijednosti koje dijele stanovnici Europe predstavljaju jedan od najvažnijih čimbenika. U ovom radu želi se procijeniti postoji li u Europskoj Uniji konsenzus oko određivanja sadržaja tih vrijednosti te istražiti primjenjuju li se one i u odlukama koje se svakodnevno, na razini Europske Unije, donose. Za pretpostavljeno postojeći odmak između političkih ideala kojima se proklamira željeni društveni poredak i europske stvarnosti, autor nastoji odrediti uzroke te procijeniti posljedice do kojih takvo stanje može dovesti. Zaključuje da proklamirane temeljne vrijednosti Unije (još) nemaju svoj realni izraz u europskoj stvarnosti, već su one (zasada) supstituirane drugim, prvenstveno ekonomskim interesima.

1. UVOD

Republika Hrvatska trebala bi pristupiti trenutno najvećem svjetskom integracijskom procesu, tj. gospodarskom i političkom ujedinjenju zemalja Europe u Europsku Uniju. Kao jedan od ključnih razloga za to ističe se potreba za preuzimanjem, odnosno ponovnim zaživljavanjem temeljnih vrijednosti koje postoje u slobodnom i otvorenom društvu napredne zapadne civilizacije. Kako sebe smatramo već izvornim djelom upravo tog svijeta, za što pronalazimo uporišta u našoj i bližoj i daljoj prošlosti, ovaj, pred nas i od nas samih postavljeni zadatak, čini se da ne bi trebao sadržavati nesavladivih prepreka pa i u ubrzanom postupku kandidature Republike Hrvatske za punopravno članstvo u Europskoj Uniji. Istovremeno, međutim, tvrdi se da implementacija u nacionalni pravni poredak zajedničke pravne stečevine Europske Unije tzv. *acquis communautaire* – a koji se u ovom kontekstu može razumjeti i kao katalog prava i obaveza što ih sa sobom donosi Europski sustav zajedničkih vrijednosti – tek je jednostavniji dio hrvatskog integracijskog procesa. Ono što predstavlja pravi izazov jest primjena novih pravila i normi u svakodnevnom životu zajednice. Postojanje takvog pisanog "pravilnika", koji kroz trideset i jedno poglavlje propisuje što i na koji način treba činiti kako bi se zadovoljilo visokim Europskim standardima, daje nam gotovo čvrste naznake kako u Europskoj Uniji postoji dovršen i koherentan sustav zajedničkih vrijednosti, koje se s

* Autor je profesor sociologije i filozofije, te je magistrirao na Fakultetu političkih znanosti iz područja političke kulture Europske Unije na studiju "Hrvatska i Europa". Trenutno je na doktorskom studiju na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

izvjesnim ali dostižnim naporom mogu postići i kao takve primijeniti i unutar nacionalnih okvira država članica Europske Unije. To, međutim, po mnogo čemu sudeći, ipak nije tako. Integracija Europe se jednakomjerno odvija u zemljama kandidatkinjama za članstvo u Europsku Uniju kao i u zemljama koje su već članice Unije, uključujući i zemlje osnivače - Italiju, Francusku, Njemačku, Belgiju, Nizozemsku i Luksemburg. Kako taj proces napreduje tako se mijenja i referentni okvir vrijednosti na koji se dosadašnji kreatori tog procesa pozivaju, u namjeri pridobivanja podrške za nastavak ujedinjenja, pokušavajući obuhvatiti sve veći obim interesa, dakako, ne samo teritorijalno. U pitanju je zaista praktički cijela Europa, sa svim svojim sadržajima, što razinu značaj ove tematike čini multieksponencijalnom. Ovim radom želi se razmotriti postojanje raskoraka između dosad proklamiranog sustava zajedničkih vrijednosti u Europskoj Uniji i dosadašnja realizacija tih vrijednosti u stvarnosti, a potom i preispitati moguće uzroke tog fenomena te potencijalne posljedice.

2. TEMELJNE VRIJEDNOSTI EUROPSKE UNIJE

Sada već davne 1963. godine Robert Schuman, francuski ministar vanjskih poslova, u svojoj znamenitoj knjizi *Za Europu* piše: "Devetog svibnja 1950. godine francuska je vlada u svojoj svečanoj deklaraciji izabrala Europu. ...Europu oslobođenu bratoubilačkih i sterilnih borbi, koja se kretala putem zajedništva, zalogu napretka, sigurnosti i mira." (Schuman, 2000.:4). Iz ovoga citata, koji po svom predmetu i sadržaju nije usamljen, jasno se može razaznati ratno iskustvo i poslijeratna trajna i goruća želja i usmjerenje da se neki budući ponovni rat u Europi pod svaku cijenu izbjegne. Strah od moguće nove utrke u naoružanju, izazvane između ostalog i hladnoratovskom situacijom te blokovskom podjelom svijeta, a koji su pridonijeli stvaranju potrebe za zajedništvom među državama Europe, temelj je na kojem su nastale tri Europske Zajednice (1951. godine stvorena je European Coal and Steel Community – ECSC, a 1957. godine su stvoreni European Economic Community – EEC i European Atomic Energy Community – EURATOM). Razvojem suradnje na svim ovim područjima dolazi do širenja zajedničkih interesa, što je kao svoj izravni rezultat imalo i usvajanje novih vrijednosti oko kojih se stvaralo novo europsko jedinstvo. Tako su se zajedničke europske politike, sa sve čvršćom vizurom zajedništva, počele baviti svim relevantnim sferama društvenog života unutar onog što će kasnije postati Europska Unija, od kojih su najviše eksponirane:

- stvaranje europskog područja mira i stabilnosti
- ekonomsko povezivanje (stvaranje zajedničkog otvorenog tržišta, jedinstvene carinske i monetarne unije)
- zaštita okoliša
- vanjska politika, zajednička sigurnost i obrana
- razvoj europskog identiteta
- uspostava i razvijanje područja "4 sloboda" – slobodni protok ljudi, kapitala, roba i usluga
- suradnja u području pravosuđa i unutarnjih poslova
- stvaranje novog pravnog poretka
- stvaranje političke unije

Svi ovdje nabrojani, pa i mnogi drugi segmenti ljudskog djelovanja imaju zajedničke karakteristike, nad kojima Europska Unija, kroz svoje institucije, želi imati glavnu riječ. Te zajedničke vizije koji se nastoje realizirati u ujedinjenoj Europi smatram njezinim temeljnim vrijednostima. Iz zajedničkih vrijednosti Europe, vremenom i marom nastaju temeljna načela Europske Unije. Prije svega to su: *poštivanje prava čovjeka i građanina; očuvanje zdrave životne okoline; stvaranje novog poretka slobode, zaštite i sigurnosti; poštivanje kulturne raznolikosti; suradnja na svim područjima između jednakopravnih nacija – država članica Europske Unije; slobodno izražavanje misli te stvaranje svih nužnih preduvjeta za dokidanje svih oblika diskriminacije (po spolnoj, nacionalnoj, konfesionalnoj, socijalnoj i drugim*

osnovama). Takav društveni sustav koji bi bio u stanju sve ove pred sebe postavljene ciljeve i realizirati u samoj svojoj biti bio bi politički ideal. Živjeti u takvoj zajednici značilo bi ispunjenje Kantove vizije da je moguće uskladiti potpuni razvoj osobne slobode koja je u isto vrijeme (nesmetano?) ograničena tuđim slobodama. Immanuel Kant je definiciju slobode svakog čovjeka kao člana društva, izrazio na sljedeći način: "Sloboda čovjeka kojom se može formulirati načelo konstituiranja zajednice izražavam u formuli: nitko me ne može prisiliti da na njegov način budem sretan (onako kako on zamišlja dobrobit drugih ljudi), jer svatko sreću smije tražiti na putu koji se njemu samome čini dobrim, ako pri tom samo ne nanosi štetu slobodi drugih da teže nekoj sličnoj svrsi, koja može postojati zajedno sa svačijom slobodom prema mogućem općem zakonu." (Kant, 2000.:75). Rekao bih da svako ograničavanje slobode sa sobom nužno donosi potiranje suštine slobode same. Unatoč tome, nemogućnost realizacije ovakve opcije, a da ona ipak postoji, u ideji, a i u pokušaju realizacije, nije novina.

Već je i veliki Platon u vrijeme Stare Grčke pokušao osmisliti takav model društvenog života i državnog uređenja koji bi, kroz poštivanje temeljnih vrijednosti za čovjeka kao utopijskih kategorija, služio sretnom građaninu. U nemogućnosti da svoju ideju realizira, od nje je odustao (kao i od Sokratovskih načela na kojima je počivala) priklonivši se pritom dijametralno oprečnim opcijama, u kojima je u konačnici vidio čovjeka kao poslušnika u odnosu na državom propisane zakone. Znakovita i upitna zato postaje efikasnost namjere da se upravo putem sve veće društvene regulative, u svim sferama društvenog života, pokušava ostvariti spomenuta, u svojoj suštini, idealistička budućnost Europske Unije.

Prvi Europski ustav, koji je trenutno u fazi ratifikacije i za koji postoji ozbiljna bojazan da neće biti potvrđen u svim zemljama članicama Europske Unije, te će zbog nemogućnosti njegovog jednoglasnog donošenja, vjerojatno biti izmjenjivan, u svom prvom djelu, u kojem se definiraju temeljni ciljevi Unije, donosi upravo sliku kojom ocrtava kako bi europsko društvo u nastajanju trebalo izgledati. U maniri europske transparentnosti svi ustavom zacrtani europski ideali supsumirani su u predstavljeni moto Europske Unije koji glasi: "Ujedinjeni u različitostima." (Draft Treaty Establishing the Constitution for Europe, 2003.:263). Ako prihvatimo stav da nas naše razlike mogu povezati umjesto da nas razdvajaju to zaista može biti temelj suživota, tj. upravo one praktične vrijednosti koja je prečesto u europskoj povijesti bila toliko malo vidljiva ili na djelu. Iako je europska prošlost lako prikaziva kroz kontinuirane sukobe koji su se događali među narodima na njenom tlu, ona nam istovremeno zorno prikazuje, i to baš na svom primjeru, kako je moguće živjeti i u miru i baš na sjecištu različitih kultura i civilizacija. Povjesničar J. M. Roberts u svojoj knjizi *Povijest Europe* podsjeća da se: "...Europa neprestano stvara, da je uvijek reformanda." (Roberts, 2002.:676). Prema ovako izraženom stavu izgleda kako je europski povijesni usud da ona bude mjesto susreta različitosti, a na mudrosti je njenih žitelja da takvu jedinstvenu priliku iskoriste najbolje što umiju. Razvojem trgovine i otkrivanjem Novog svijeta krajem XV. stoljeća, ovaj svijet, pa i Europa u njemu, počeo se ubrzano i značajno reformirati. Postupno, kao i inače u povijesti, neka su nova mjesta postala centri moći i trgovine, a dotadašnji europski sjaj u novim okolnostima trebalo je zamijeniti novim dostignućima. Moguće je pretpostaviti da su upravo ranije spomenute opće ljudske temeljne vrijednosti, koje se danas proklamiraju kao temeljne vrijednosti novonastajućeg društvenog poretka u Europskoj Uniji, europski iskorak u odnosu na ostatak svijeta. Jer tko ne bi volio živjeti u zajednici koja kao svoj postulat stavlja slobodu na prvo mjesto. I to ne samo slobodu za one koji imaju kapital, već i za one nemoćne za koje će se novi europski poredak pobrinuti da također žive život dostojan čovjeka, i to kroz sustav države blagostanja (eng. welfare state). Europskim je ustavom također naznačena obaveza poštivanja temeljnih načela solidarnosti i supsidijarnosti koji bi oboje imali doprinijeti razvoju skrbi za one kojima je potrebna pomoć kako bi legitimno imali, pa i realizirali svoja ljudska i socijalna prava. Peter Häberle, istaknuti sveučilišni profesor javnog prava, filozofije prava i crkvenog prava na Sveučilištu u

Bayreuthu, u svojoj knjizi *Ustavna država*, postavlja tvrdnju: "... (sam) ustav jest kultura, s mnogim slojevima i diferencijacijama. U njega (ustav) ulaze kulturna iskustva naroda, s njegova se tla hrane kulturna nadanja sve do konkretnih utopija... Pojedino ustavno načelo proizlazi iz najdubljih slojeva kulturnog konteksta." (Häberle, 2002.:232). Ako prihvatimo stav P. Häberlea da se ustav može i treba promatrati kao kulturološko pitanje (ustav kao kultura), onda u slučaju poveznice Europe i njenog ustava mogu ustvrditi da postoji dvosmjerna povezanost: s jedne strane, nastojanje da se konceptualizira i operacionalizira moguća zajednička europska kultura, što je proizvelo stvaranje temeljnog dokumenta, ustava, a kojim se verificira postojeća kultura i kojim se osigurava postojanje te kulture u budućnosti, sve dok se primjenjuje i postoji sam ustav; s druge strane, europski ustav ima zadatak stvaranja nove europske kulture koja će svoj temelj i norme pronalaziti upravo u tekstu ustava. Iz ove aporije po pitanju tko koga prije određuje – da li ustav kulturu ili kultura ustav – nije moguće u ovom trenu dobiti jednoznačan odgovor. U suštini to je ista dvojba kao kod pitanja da li pojedinci kreiraju ono što nazivamo društvom ili društvo, svojom nezaustavljivom silom socijalizacije, kreira pojedinca. Moguće je, dakako, da se u konačnici radi o paralelnim procesima s istovremenim utjecajem u oba smjera. Poznati njemački sociolog i filozof Jürgen Habermas, u svom tekstu "Why Europe Needs A Constitution" kaže: "U socijalnoj dimenziji, moderna Europa je razvila institucionalne dogovore za produktivno rješavanje intelektualnih, socijalnih i političkih konflikata." (Habermas, 2001.). Na tragu takvog promišljanja donošenje Europskog Ustava bio bi vrhunac dosadašnjih europskih integracijskih procesa, a tim činom bi se potvrdilo tako željeno europsko zajedništvo. U vezi pitanja o razrješenju međunarodnih konflikata i utjecaju što na pozitivni ishod može imati kultura, sasvim suprotan stav zauzima Samuel P. Huntington: u svojoj knjizi *Sukob civilizacija* on iskazuje stav da će izvor budućih ratova biti upravo razlike među kulturama, a ratovi će se voditi na mjestima gdje se te različite kulture susreću.¹ Huntington doslovno kaže: "Moja hipoteza glasi: fundamentalni izvor sukoba u novome svijetu neće biti primarno ideološki niti primarno ekonomski. Velike podjele među čovječanstvom i dominirajući izvor sukoba biti će kulturne naravi." (Huntington, 1993.:18). To bi značilo da Huntingtonova teza, u duhu ustavnog prava po Häberleu, nagovještava u budućnosti suočenje sa sukobom suprotstavljenih prava kultura, a koja su iskazana u različitim ustavima.

Usporedimo li koncept otvorenog društva austrijskog filozofa Karla Poppera s načelnim stavovima koji se mogu iščitati iz temeljnih ugovora Europske Unije (Rimski ugovor iz 1951. g., Jedinstveni europski akt iz 1986. g. Ugovor iz Maastrichta iz 1992. g., Ugovor iz Amsterdama iz 1997. g.) kao i iz gotovo svih ostalih pravnih dokumenata Unije, možemo doći do zaključka kako su obje vizije europske budućnosti vrlo slične, pa i više od toga. Gotovo da ne postoji element koji bi proizašao iz svjetonazora otvorenog društva, a koji bi ujedinjenoj Europi bio stran ili neprihvatljiv. Popper navodi da su: "Individualizam, antitotalitarizam, vjera u razum i ljubav prema slobodi temeljni stavovi za koje se zalažu prijatelji otvorenog društva, dok se protiv toga bore njegovi neprijatelji." (Popper, 1993.:257). U ime zajedničkog sustava vrijednosti Europska Unija je dugi niz godina kočila priključenja pojedinih zemalja Uniji, pa to još i sada čini, jer je smatrala da određeni civilizacijski i politički dosezi moraju biti propagirani i održavani. Primjerice, Španjolska je mogla pristupiti Uniji tek kada je s vlasti otišao general i diktator Francisco Franco, Grčka je primljena u Uniju 1981. godine, tek nakon pada vojne hunte, a Portugal je mogao pristupiti Uniji tek kada je s vlasti otišao diktator António de Oliveira Salazar. Ovi primjeri se često navode kao dokaz da Europska Unija nije samo zajednica interesa već da presudnu ulogu u odluci tko može biti njezin član a

¹ Kod Huntingtona izraz *susret kultura tj. civilizacija* znakovito je izražen već u samom naslovu njegove knjige (The Clash of Civilisations). Naime, on taj susret doživljava kao sudar civilizacija (eng. clash of civilisations), ali čak i to s krajnje negativističkim pristupom, pa je od tuda nastao i naš prijevod ove knjige kao *Sukob civilizacija*.

tko ne ima činjenica poštivanja ili nepoštivanja ranije spomenutih zajedničkih europskih vrednota. Za one koji nisu spremni sudjelovati u izgradnji takvih vrijednosti, Europska Unija jasno daje do znanja da nisu poželjni sudjelovati u blagodatima sloboda na kojima se Unija temelji. Bitan činitelj jedinstva Europske Unije kao nadnacionalne zajednice ravnopravnih participanata stvara činjenica da se sve ključne odluke uglavnom donose konsenzusom među svim državama članicama. Moguća neučinkovitost tj. potrebni duži period da se neka odluka donese i provede u djelo smatra se nužnom cijenom demokracije jer, kako se predmnijeva, demokracija podrazumijeva poštivanje procedure.

3) EUROPSKA POLITIČKA PRAKSA

Tijek europskog integracijskog postupka, od svoga nukleusa pa do pretpostavljene pune realizacije, može se prikazati na slijedeći način:

SUSTAV NACIONALNIH DRŽAVA POVEZANIH TRŽIŠTEM ⇨ PREFERENCIJALNI TRGOVINSKI SPORAZUMI ⇨ SLOBODNE TRGOVINSKE ZONE ⇨ CARINSKA UNIJA ⇨ ZAJEDNIČKO TRŽIŠTE ⇨ MONETARNA UNIJA ⇨ POLITIČKA UNIJA (Altvater, 1999.:371)

Do sada se u razvoju europskog integracijskog postupka došlo do stvaranja monetarne unije uspostavom zajedničke valutne zone. Kako se iz ove prethodne sheme može uvidjeti ovako predstavljeni integracijski niz gotovo se u potpunosti oslanja na ekonomsku integraciju. Zadnji stadij tj. politička unija tek posredno može označavati sve ostale aspekte europske integracije i to samo pod uvjetom prihvaćanja stava da se politika bavi svime (bez obzira bavimo li se mi politikom). U tom kontekstu kulturološka, pravna, znanstvena, socijalna integracija i svi ostali integracijski aspekti sadržani su u zadnjem stupnju ujedinjavanja – političkoj uniji. Ako se kreće od pretpostavke da Europsku Uniju tj. njene temelje sačinjavaju zajednički sustav izgrađenih vrijednosti, koje su ujedno i ključni integrativni faktor Unije, početak integracijskog procesa, pa ni njegov puni ili gotovo finalni razvoj ne bi mogao biti sadržan samo u sustavu nacionalnih država povezanim tržištem. Jer, tržište samo po sebi nije savršeni regulator, kako je to smatrao britanski ekonomist Adam Smith. Vjerovanje da su financijska tržišta samoregulirajuća u praksi se pokazalo kao netočno. Zbog učestalih ekscesnih situacija na slobodnom tržištu, a koja se, da je slobodno tržište idealna mjera napretka, ne bi mogle dogoditi, može se rezonirati da nije samo laissez – faire taj koji nas je u prošlom stoljeću doveo do praga zlatnog doba kapitalizma. Naime, zemlja koja je sinonim za kapitalistički sustav društvenog uređenja, Sjedinjene Američke Države, u vremenu krize vlastite ekonomije pribjela je metodi državnog intervencionizma – što je u suprotnosti s konceptom nemiješanja u tržišni mehanizam – i to putem nadgledane devalvacije vlastite valute te pokretanjem masovnih javnih radova. Devalvaciju svoje valute Sjedinjene Američke Države koriste i sada, kako bi što bezbolnije nadvladali trošak rata u Iraku i kako bi održali svoju konkurentnost na svjetskoj razini.

Europska Unija u nastojanju i s ambicijom da postane najvažniji svjetski proizvođač novostvorene vrijednosti, često je u svojoj praksi pribjela kršenju svojih temeljnih postulata, koji tek na prvi pogled izgledaju sporednim u odnosu na ovaj postavljeni cilj. Kako je u modernom i razvijenom zapadnom svijetu profit mjera uspjeha, ova se mjera pokazala ključnim faktorom usmjeravanja europskih politika. Tako se umjesto proklamiranog europskog zajedništva počelo mjeriti čiji je veći financijski ulog u zajedništvo. Zajedništvo očito ima svoju cijenu, što se najbolje moglo vidjeti u situaciji kada je oduševljenje zbog ujedinjenja Njemačke zamijenila ljutnja, pa čak i netrpeljivost prema onima koji su manje razvijeni, pa traže mogućnost da si, u skladu sa proklamiranim vrijednostima koji bi trebali vrijediti za sve građane Europe, povećaju standard i izgrade infrastrukturu, kako bi se u što

skorijoj budućnosti mogli sami za sebe valjano skrbiti. Proširenje Europske Unije za deset novih članica u maju 2004. godine bio je veliki potez ne samo za zemlje koje su napustile komunistički blok i odlučile se iskušati u tržišnoj ekonomiji, već i za samu Uniju. Širenje zajedničkog tržišta omogućilo je plasman roba iz Europske Unije na zemlje koje su do vremena tranzicije bile uglavnom usmjerene na veliku rusku interesnu zonu. No, da se europska integracija primarno bazira na postojanju ekonomskog, a ne političkog i/ili vrijednosnog interesa izravno dokazuje valjanost u ovom radu prikazane sheme integracije na europskom tlu. Ekonomska zajednica po svojoj suštini je znatno promjenjivija i kratkotrajnija od zajednice vrijednosti. Stoga, kada Europska Unija sebe promovira u odnosu na ostali svijet, postoji osnova, pa čak i ekonomska, da se zajednički interes nazove pravim imenom. Zajednički ekonomski interes može biti, pa često i jest, stvarni, čvrsti, integrativni faktor i kao takav u realnom globalizirajućem svijetu ima visoku vrijednost. Sasvim je sigurno da je gospodarska snaga ujedinjene Europe doista veća u odnosu na svjetsku konkurenciju, prvenstveno u odnosu na Sjedinjene Američke Države, Japan, Kinu i Indiju, nego što bi to bio slučaj da na svjetsko tržište svoje proizvode plasiraju svaka nacionalna zemlja članica Europske Unije zasebno, poput Francuske, Njemačke, Velike Britanije i drugih. Ovako koncipirano jedinstvo Europi je po prvi puta u njenoj povijesti omogućilo kontinuirano razdoblje mira od pola stoljeća, što je vrijednost sama po sebi. Promjene u svijetu međutim, događaju se sve brže i brže,² a i ekonomski interesi u znatnoj se mjeri mijenjaju.³ Ako ćemo ekonomski interes smatrati temeljem europskog jedinstva, tada u promijenjenim ekonomskim okolnostima, koje realno možemo očekivati sve brže, također možemo očekivati da će se promijeniti i slika same Europe i Europske Unije. Nažalost, ne postoji garancija da će buduće promjene, koje će sasvim sigurno uslijediti, i dalje ići na ruku europskom jedinstvu. U potrazi za vlastitom nišom na svjetskom tržištu, odnosno tražeći svoj vlastiti *modus vivendi* pojedinih europskih ekonomija, moguće je zamisliti i takve scenarije u kojim bi se gospodarski interesi pojedinih zemalja članica Europske Unije mogli naći u izravnoj opreci. U takvim okolnostima gospodarski interes kao integrativni faktor može se naći u ozbiljnoj krizi, a posljedice za Europsku Uniju mogu biti: od onih pozitivnih i željno očekivanih kao što je uspješno razrješenje situacije i postignuti dogovor, pa sve do krajnje negativnih i moguće za mnoge posve neočekivanih, tj. do krize europskih institucija i okrivljavanja drugih za vlastite neuspjehe, s pripadnom paletom reakcija i akcija.

Do sada Europska Unija nije mogla ili nije znala vrijednosti van gospodarskog interesa pretvoriti u svoju stvarnost, osim na deklarativnoj razini. Kao što je već rečeno, europski ustav kao i čitav niz drugih dokumenata, a koje su europski čelnici donijeli kako bi naglasili europsko jedinstvo, potvrđuje namjeru poštivanja prava ljudi i građana u europskom prostoru slobode. Do koje mjere je to realizirano razmotriti ću kroz sljedeće pokazatelje:

a) *Rat na prostoru bivše Jugoslavije* za tadašnju Europsku Zajednicu, koja je 1992. godine Ugovorom iz Maastrichta prerasla u Europsku Uniju, potencijalno je bilo plodno tlo za preispitivanje odnosno inauguriranje nužnosti jasnog određenja temeljne vrijednosti za koju se Europska Unija zalaže, a to je održanje mira na prostorima Europe. O miru kao osnovnom cilju zajednice europskih naroda nadahnuto su sredinom prošloga stoljeća govorili svi oni koje povijest poznaje kao utemeljitelje ideje o ujedinjenoj Europi i kao osnivače triju

² Prema procjenama, ukupno svjetsko znanje se udvostručuje svakih sedam godina, a ovaj trend se sve više ubrzava tj. sve manje vremena treba da bi se steklo sve više posve novih znanja. Gotovo nevjerojatno zvuči činjenica da prije tridesetak godina Internet (kao mreža svih mreža) uopće nije postojao, a danas nam se život bez njega čini gotovo nezamislivim.

³ Da je ubrzana promjena realna stvar s kojom se suočavaju svi subjekti na svjetskom tržištu pokazuje i podatak da jedan od najpoznatijih izvoznih proizvoda Sjedinjenih Američkih Država, njihove Levi's traperice više nemaju niti jedan pogon za proizvodnju u samim Sjedinjenim Američkim Državama, već su sve premještene na zemlje sa Istoka.

europskih zajednica – prvenstveno to su Winston Churchill, Jean Monnet, Robert Shuman a i mnogi drugi. Iako zemlje bivše Jugoslavije u trenutku izbivanja rata nisu bile djelom Europskih Zajednica, pa čak niti kandidati za članstvo u njima (premda je Jugoslavija imala posebni trgovinski režim sa Zajednicama pa i neke povlastice), nespremnost i licitacija vremenom da se oružani sukob što prije zaustavi, i to na način da se spriječi vojno razaranje gradova u Hrvatskoj i Bosni, a kasnije i u Makedoniji te na Kosovu, pokazali su da tadašnja Europa nije bila u mogućnosti svoje temeljne vrijednosti provesti u djelo. Zato ocjena koju daje politolog Anđelko Milardović u svojoj knjizi *Poraz Europe*, da je: "...poraz Europe evidentan u slučaju balkanske krize, sa svim svojim paradoksima jednog doba." (Milardović, 1998.:131) može svoje utemeljenje naći u stvarnim akcijama koje je Europska Zajednica poduzimala u tom periodu. Europski promatrači koje je Europska Zajednica poslala, kako bi nadgledali provođenje dogovorenih primirja, nisu zaustavili krvavi pohod na Republiku Hrvatsku, već je to provedeno tek nakon više godina i to kroz prvu vojnu akciju NATO-a na području izvan njenih članica, tj. u Bosni te kasnije na teritoriju Savezne Republike Jugoslavije. Čak i ta akcija izvedena je primarno pod vodstvom Sjedinjenih Američkih Država, a ne kroz vodstvo zemalja Europske Unije. NATO je svoju akciju pravdao činjenicom što su bili pozvani od ugroženih naroda s prostora bivše Jugoslavije da pomognu u suzbijanju vojne sile nekada zajedničke vojske Jugoslavenske Narodne Armije, koja se tada okrenula upravo protiv tog naroda. Takvi zahtjevi su, dakako, slani i u Europu, ali je akcija izostala. Europske zemlje nisu bile spremne zauzeti jedinstveni stav po pitanju rata na prostoru bivše Jugoslavije, te je tako mir u Europi, kao temeljna vrijednost, ostao takoreći tek mrtvo slovo na papiru. Zbog izravne odgovornosti što nizozemski bataljun zaštitnih snaga UN-a (UNPROFOR) nije spriječio, tj. je izravno dopustio da se u tzv. zaštićenoj zoni Srebrenice i njene okolice dogodi stravičan zločin, u kojem je pobijeno više tisuća bosanskih muslimana, 2002. godine Nizozemska koalicijska vlada premijera Wima Koka bila je primorana podnijeti kolektivnu ostavku.

b) *Rat u Iraku* i odnos koji su prema tom međunarodnom problemu zauzele pojedine države članice Europske Unije još je više pokazao nepostojanje zajedničke vanjske politike Europske Unije, ali i različito tumačenje međunarodnog prava. Situacija u kojoj neke zemlje članice Europske Unije daju vojnu i političku podršku Sjedinjenim Američkim Državama za invaziju na Irak (Velika Britanija, Španjolska, Italija, Poljska, Nizozemska...), dok se druge članice tome oštro protive (Francuska, Njemačka...) daje naslutiti da postoji ozbiljno neslaganje oko temeljnog pitanja može li Europska Unija prema svjetskim temama i izazovima nastupiti kao jedinstveno područje interesa. Ako to nije moguće, što se zorno moglo vidjeti u slučaju razdora oko pitanja kako se ponijeti prema krizi u Iraku, teško je zamisliti kako se može realizirati npr. ustavom predviđena institucija ministra vanjskih poslova Europske Unije. Osoba na toj funkciji morala bi imati i zastupati jasno određen europski stav o međunarodnim pitanjima i interesima Europske Unije kao cjeline. Ako toga ne bi bilo, a povijest nas uči da se koncenzualni dogovor nije mogao postići niti u vremenu kada su Europsku Uniju činile tek petnaest članica, (sada ih je dvadeset i pet, pa utoliko teže), pitanje je čije će to interese ministar vanjskih poslova Europske Unije moći zastupati i koga će zapravo on predstavljati. Ovakvi problemi nisu samo poteškoće koji nastaju na putu samoodređenja Europske Unije u odnosu na ostatak svijeta, već se stavovi koje se zauzimaju prema pitanju nadnacionalne koordinacije vanjske politike nužno i izravno reflektiraju i na unutarnju političku situaciju same Europske Unije. I vanjska politika i politika obrane, koji zajedno čine drugi stup zamišljenog europskog hrama, iako se nalaze u procesu integracije, ne mogu ili ne bi smjeli

biti izvori razdora, već upravo suprotno, mjesto susreta zajedničkih interesa.⁴ Sve dok to nije tako, Europska Unija očito nije u stanju domisliti svoju ulogu u svijetu.

c) *Odnos prema pitanju primanja Turske u punopravno članstvo u Europskoj Uniji* pokazuje da postoje sasvim suprotstavljene vizije o tome što Europa predstavlja i čija je to zapravo zajednica. Turska ima apsolutno najdulji staž čekanja na punopravno članstvo u Europskoj Uniji (Sporazum o pridruživanju s tadašnjom Europskom Zajednicom Turska je potpisala u rujnu 1963. godine - Ankarski sporazum, dok je zahtjev za punopravno članstvo podnijela 14. travnja 1987. godine), ali čak i u dogovoru za početak pregovora s Europskom Unijom, koji su zakazani za listopad 2005. godine, stoji odredba kojom se napominje da krajnji ishod tih pregovora ne mora značiti njeno punopravno članstvo. Zbog ovako očitih mjera predostrožnosti, kojima se Europska Unija čak i formalno štiti od mogućnosti da Turska jednoga dana uđe u Uniju, sve glasnjiji postaju oni koji sumnjaju i u samu namjeru da je Europa voljna otvoriti svoja vrata toj čak i geografski djelom europskoj zemlji. Kao službeni razlozi dosadašnjeg neprihvatanja Turske u europsku obitelj naroda navodi se njeno nepoštivanje temeljnih ljudskih prava, koji se, kako je već opisano, smatraju temeljnim nasljeđem europske civilizacije. Po istom ključu po kojem svojevremeno Europska Unija nije htjela prihvatiti Španjolsku, Portugal i Grčku, može se razumjeti i argument da Turska ne zadovoljava europske standarde zaštite prava svojih građana. U konačnici, europsko je diskreciono pravo da prihvati ili ne prihvati nekoga u svoje članstvo. Ono što nas u ovoj raspravi može zanimati jest pokušaj pronalaženja u prvi mah prikrivenih razloga zašto se u Uniju neku zemlju kandidatkinju prihvaća dok neku drugu ne. U slučaju Turske, kao jedan od potencijalnih razloga može biti i taj što se Europa naprosto boji Turske snage, kao zemlje koja bi u Uniji bila najmnogoljudnija, odmah nakon Njemačke (Turska ima oko 71 milijun stanovnika). Osim toga, Turska bi sa svojom površinom od 779,452 km² bila apsolutno najveća zemlja članica Unije. Kao dodatni razlog potencijalnog europskog straha od Turske jest i činjenica što više od devedeset posto Turskog stanovništva čine muslimani, te bi se njenim ulaskom u Europsku Uniju znatno izmijenila konfesionalna struktura ukupne populacije Europske Unije. Pojedine europske zemlje, poput Francuske, toliko se protive ulasku Turske u Uniju da su već najavile kako namjeravaju raspisati referendum s tim pitanjem u vezi. Drugim riječima, pokušava se na svaki način dobiti legalitet i legitimitet odluke o odbijanju Turske u Europskoj Uniji.

Europska politička praksa, dakle, pokazuje znatan odmak od proklamiranih vrijednosti za koje se zalaže. Upravo bi se takav zaključak mogao donijeti na temelju dosad prikazanih primjera. Dok su prethodna tri prikazana slučaja primarno bila vezana uz vanjsko političku orijentaciju Europske Unije, ali su znakovito pokazali njeno unutarnje političko stanje, primjeri koji slijede i izravno se odnose na situacije u kojima su se našle unutarnje politike pojedinih članica Europske Unije.

d) *Zahtjev za izravno spominjanje kršćanskog korijena, duha i tradicije Europe u Ustavu* predstavlja jedan od temeljnih zahtjeva upućenih Konvenciji o budućnosti Europe, a koja je imala zadatak predložiti tekst nacrtu prvog europskog ustava. Ovaj tekst sada je u procesu ratifikacije. Također, tražilo se da se u Ustavu omogući izravno pozivanje na Boga kao i to da se Ustavom odredi položaj i uloga katoličke crkve te vjerska prava u Europskoj Uniji. Od svih spomenutih zahtjeva u postojećoj verziji Europskog Ustava udovoljilo se tek ovom

⁴ Prvi stup europskog hrama čine politike obuhvaćene trima Europskim Zajednicama (carinska unija, jedinstveno tržište, zajednička poljoprivredna politika, strukturalne politike, ekonomska i monetarna unija). Drugi stup predstavlja vanjska i sigurnosna politika. Treći stup obuhvaća suradnju u području pravosuđa i unutarnjih poslova.

posljednjem zahtjevu, i to ne toliko zbog traženja službenog Vatikana da to postane tema za raspravu, koliko zbog činjenice što je pitanje vjere i slobodnog izražavanja konfesionalne pripadnosti jedno od osnovnih ljudskih prava. Tako europski ustav svojim člankom 51 prvoga djela regulira status crkvi i ne-konfesionalnih organizacija, potvrđujući stav da će Unija održavati otvoreni i ravnopravni dijalog sa svim crkvama i ne-konfesionalnim organizacijama (Draft Treaty Establishing the Constitution for Europe, 2003.:43). Ono oko čega se u Uniji ipak povelja rasprava, koja je ujedno pokazala i neslaganje među zemljama članicama Unije, jest pitanje treba li u Ustavu specificirati kršćanstvo. Glavna namjera zagovaratelja ovakvih nastojanja bila je želja da se izravno naglasiti važnost kršćanstva kroz povijest Europe, tražeći u njemu kulturni identitet Europljana. S druge strane iznesen je argument koji upozorava da bi, bez obzira što je važnost kršćanstva i njegov višestoljetni utjecaj u Europi neupitan, spominjanje samo jedne vjere u Ustavu s pravom moglo biti protumačeno kao favoriziranje te vjere u odnosu na sve druge. Kako je glavni cilj i namjera ovog Ustava bila upravo potvrditi ravnopravnost europskih Crkvi, ovaj zahtjev nije prihvaćen. Ista odluka o neprihvatanju zadesila je argumentaciju da bi se u Ustavu svakako trebalo spomenuti Boga, jer ga se smatra izvoristom svih čovjekovih težnji i stvoriteljem svega postojećeg. Kako je po svojoj definiciji Europska Unija sekularna zajednica, očito je primarna želja zakonodavca bila ponovna potvrda striktnog pravnog i političkog razdvajanja crkvene od državne vlasti. Da se kojim slučajem popustilo pritisku crkvenih krugova i Vatikana kao i pojedinih država članica (Portugal, Španjolska, Italija i Poljska) te da je prihvaćena ideja o spominjanju i naglašavanju kršćanstva u europskom ustavu, postavlja se pitanje kakve bi to posljedice imalo u kontekstu Turskog pristupa Uniji. Kako je poznat dosadašnji europski skepticizam prema Turskoj, a u kontekstu zahtjeva za kršćanskim određenjem u Ustavu, otvoreno se može razmatrati ne ponaša li se Europska Unija kao "kršćanski klub".

e) *Francuski Zakon o zabrani nošenja feredže u državnim osnovnim i srednjim školama te u institucijama javne uprave* smatram najjasnijim prikazom nepoštivanja temeljnih prava i sloboda čovjeka, pa time i kršenjem temeljnih vrijednosti Europske Unije. Ovaj zakon nalaže da se kazne sve osobe koje nose ženski rubac na glavi (simbol žena muslimanki). Sva tragičnost ovoga zakona vjerojatno proizlazi iz činjenice potpuno krivog shvaćanja što znači podržavati sekularnu državu. Sekularna država nipošto ne znači da građani pred institucijama države moraju skrivati svoju konfesionalnu pripadnost i identitet, već upravo suprotno; to znači da država i njene institucije neće raditi nikoji oblik diskriminacije po pitanju jasno izražene konfesionalne pripadnosti. Kako je francuskim ustavom zagarantirano pravo slobodnog izražavanja vlastite konfesije, ovaj je zakon protuustavan čak i na razini same francuske države. Međutim, ovo nije usamljeni primjer u Europskoj Uniji. Takvu zabranu donijela je i Republika Austrija, a Njemačka je odluku o možebitnoj zabrani ostavila svojim saveznom pokrajinama; neke od njih tu su mogućnost i iskoristile, poput Bavarske, Baden Württenberga, Donje Saske i Saarlanda, a Sjeverna Rajna Vestfalija glasovala je protiv ovakve zabrane. Značajno je primijetiti i to da su Švicarska i Velika Britanija odlučile dozvoliti nošenje feredže u svim prilikama. Argumentacija da je feredža zapravo simbol ženskog ropstva te da je to razlog zbog kojeg se ona morala ukinuti može biti opravdana samo u slučaju potpune zabrane nošenja feredže kao što je to zakonom napravila Turska još 1926. godine. Ako se u tom slučaju zabrana donosi samo za državne institucije, kao što su to učinile Francuska i Austrija, postavlja se opravdano pitanje da li država u privatnim odnosima dozvoljava ropski odnos između muškaraca i žena i to usred Europe.

Nastavno na to: ako je tako teško usuglasiti stavove na razini Europske Unije u očiglednim pitanjima, kao što je poštivanje temeljnih ljudskih prava o slobodnom izražavanju konfesionalne pripadnosti, na područjima gdje postoje još složeniji, različiti, pa i

suprotstavljeni interesi potreba za vještinama komunikacije i iznalaženja takvih pozicija koji se mogu smatrati zadovoljavajućim rješenjima može biti samo veća.

4) MOGUĆI UZROCI I POSLJEDICE RASKORAKA IZMEĐU TEMELJNIH VRIJEDNOSTI EUROPSKE UNIJE I NJENE STVARNOSTI

Kroz primjere što su do sada opisani u ovom radu formira se čvrsta i jasna argumentacija za tvrdnju da zaista postoji široki raskorak između proklamiranih vrijednosti za koje se zalaže Europska Unija i realizacije tih vrijednosti u svakodnevnom životu ljudi koji participiraju u stvaranju svima prepoznatljive bolje europske budućnosti.

Uzroci postojanja raskoraka između željenog i postojećeg svijeta primarno vezanih uz djelovanje Europske Unije ponajprije možda možemo potražiti u postojećoj zakulisnoj prezentaciji pravih ciljeva i interesa pojedinih pokretača integracijskog procesa u Europi, sa ili bez jasnoće uvida u postojeće procese i o njihovim izravnim reperkusijama, a koja su potom iznenađenje – tek nekima, no moguće zaista i mnogima. Tzv. *american dream* je izvozni proizvod Sjedinjenih Američkih Država, o kojem govori čitav svijet, a on opisuje život u kojem je uspjeh teoretski i praktično dostižan za svakog ponaosob. Velika većina ljudi u Americi nije ostvarila svoj američki san, ali ono što ih pokreće jest vjera u tu mogućnost. I Europa nastoji osmisliti svoj, *european dream*, a svaki odmak u provođenju zacrtanih političkih ideala dovodi do novih nepovjerenja da se takva vizija zaista može i ostvariti. Iz, moguće, upravo tog razloga nastaju dvije velike skupine dijametralno oprečnih stavova, čiji su nosioci okarakterizirani kao *eurofili* ili *euroskeptici*, a u pozadini njihovih opredjeljenja prvenstveno stoji razina povjerenja može li se i do koje mjere njihovo osobno i opće dobro ostvariti kroz tu i takvu Europu. Mnogobrojna istraživanja javnog mnijenja s ovim u vezi, pa i ona od službenih institucija Europske Unije zaduženih za praćenje relevantnih stavova (kao npr. Eurostat) potvrđuju da podrška integriranju Europe s vremena na vrijeme oscilira, što bi bilo u prilog tvrdnji da ljudi osjećaju i to da se nisu ostvarila njihova očekivanja. Razina ozbiljnosti primjera korištenih u ovom radu iskazala se u funkciji prikaza značajnog odmaka Europske Unije od njenih političkih ideala, prema kojoj se informaciji moguće odnositi na dva dijametralno oprečna načina:

- Europska Unija mogla bi pokretati niz takvih mjera i akcija kojima bi se kroz praksu, ponovno približavala svojim načelno postuliranim osnovnim vrijednostima ili
- da legislativom uredi postojeće stanje i preimenuje razlog svog postojanja u kojem političke i gospodarske elite (p)ostaju nosioci integracijskih procesa Europske Unije.

Na općoj razini uzroke opisanog stanja stvari prilično izvjesno može se tražiti i naći u činjenici što od kako ljudi postoje na svijetu postoji i razlika između željenog života i onoga koji se može ostvariti u postojećim životnim okolnostima. Te dvije vizije se gotovo nikada u potpunosti ne preklapaju, a ljudska povijest bi mogla biti protumačena kao trajni pokušaj smanjenja razlika između tih dviju predodžbi. U tom kontekstu Europska Unija može se, dakako, shvatiti kao sastavni dio ovog aspekta čovjekove sudbine i prirodnog tijeka kulturno-povijesnog kontinuuma.

5) ZAKLJUČAK

Europska Unija nepobitno se poziva na temeljne ljudske vrijednosti kao svoju ključnu sastavnicu. Time je na tragu ostvarenja tzv. europskog sna, koji bi u stvarnosti trebao donijeti zemljama članicama i njihovim žiteljima znatno više blagostanja i slobode od postojećeg. Svi oni koji su se do sada zalagali za ujedinjenu Europu upravo su o tome promišljali, govorili, pisali i u tom smislu djelovali. Tako je i sada. Temeljne vrijednosti Europske Unije često su bile i u službi promicanja europskog zajedništva, koje se trebalo reflektirati u svim sferama ljudskog života. Međutim, nije uvijek postojao konsenzus oko stava što su to zajedničke europske vrijednosti i koje je njihovo značenje za europsku praksu. Kroz povijest su se i

mijenjala poimanja o tome, čega odraz možemo zorno vidjeti i u našem vremenu. Tako je, na primjer, još u znatnoj mjeri nejasno koje su važeće vrijednosti na osnovu kojih se pristupa nekoj važnoj političkoj odluci na razini Europske Unije. Pa i više od toga: ne samo da često još uvijek postoji nejasnoća o vrijednostima na kojima se odluke temelje, već i u situacijama kada postoji zajednički dogovor o temeljnim vrijednostima, odluke koje se donose čine se upravo suprotnim od onih vrijednosti koje se proklamiraju.

Mogli bismo reći da evolucija integracije u Europi sa sobom donosi i evoluciju sustava zajedničkih vrijednosti. No, vidljivo je iz prikazanih primjera da je Europska Unija zajednica primarno ekonomskih interesa, a tek potom unija zajedničkih vrijednosti. To je kao činjenica, u globaliziranom svijetu trendovskih povezivanja, legitimna pozicija, koju svaka zemlja članica može slobodno odabirati, ali pod uvjetom tzv. informiranog pristanka. Zablude nastaju uslijed privida da je u Europskoj Uniji, u njezinoj ideji i u praksi, primaran sustav vrijednosti koji je u funkciji boljitka čovjeka, kao pojedinca i kao člana zajednice. Sama osnovna ideja da je primaran biznis, a ne čovjek, može biti dio političke pragme, pa je u tom slučaju politika u službi ekonomije, što je moguće i adekvatno imenovati i pravno regulirati. U drugačijoj opciji, cilj za Europsku Uniju i sve njene sadašnje i buduće članice mogao bi biti povratak proklamiranim vrijednostima i njihova dosljedna, temeljita i sveobuhvatna provedba.

6) LITERATURA

- Altvater Elmar, 1999.: *Grenzen der Globalisierung*, Verlag Westfallische Dampfboot, Münster
- Draft Treaty Establishing the Constitution for Europe, 2003.: Luxemburg: Office for Official Publication of the European Communities
- Habermas, Jürgen, 2001.: *Why Europe needs a Constitution?*, New Left Review 11, September (internet izdanje: <http://www.newleftreview.net/NLR24501.shtml>)
- Huntington, Samuel, 1993.: *Sukob civilizacija*, Izvori, Zagreb
- Häberle, Peter, 2002.: *Ustavna država*, Politička misao, Zagreb
- Kant, Immanuel, 2000.: *Pravno – politički spisi*, Politička kultura, Zagreb
- Milardović, Anđelko, 1998.: *Poraz Europe*, Panliber, Osijek – Zagreb – Split
- Popper, Karl, 1993.: *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, BIGZ, Beograd
- Roberts, J. M., 2002.: *Povijest Europe*, AGM, Zagreb
- Schuman, Robert 2000.: *Za Europu*, Europski dom, Zagreb

Ivor Altaras Penda

THE FUNDAMENTAL VALUES OF THE EUROPEAN UNION –
FROM UTOPIA TO REALITY

Summary

In defining the main preconditions for successful coexistence in the emerging and constantly changing supranational European Union, the common fundamental values shared by the European population constitute one of the main factors of this integration. The present article strives to assess whether a consensus exists in the European Union with regard to the substance of these values and to examine whether these values are implemented also in the decisions taken every day at EU level. The author attempts to determine the causes of the assumed disparity between the political ideals proclaiming the desired social order and the European reality, and to envisage the consequences to which this situation may lead. The suggested conclusion is that the proclaimed fundamental values of the Union (still) do not find expression in the European reality and that they are (as yet) substituted by other, primarily economic, interests.

Mailing Adress: Mrazovićeve 10, HR 10 000 Zagreb, *E-mail:* ivor.altaras@zg.t-com.hr